

κατὰ τῶν ἐχθρῶν¹. Δι' ἀκαδημαίαι καὶ αἱ ἐπικρίσεις ἐν ταῖς ἐφημερίσιν δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιστῶσι εἰς τὰ ἀλλεπάλληλα αὐτοῦ πονήματα ἀνάμεσα γεγονότων νέων καὶ θεωριῶν πρῶτουτύπων. Ἦτο ὡς ἐπιδρομὴ μετὰ δυνάμεων ὑπερβαλλουσῶν. Ἡ συνωμοσία τῆς ἀποσιωπήσεως, ἥτις ἐπιτυχᾶνει ἐνίοτε κατέστη ἀδύνατον. Οἱ μᾶλλον δύστροποι ἦσαν ἠναγκασμένοι ν' ἀκροασθῶσι καὶ νὰ συζητήσωσι καὶ ὅστις κατ' ἀρχὰς παρεχῶρει τῷ Δάρβιν ἐλάχιστον μέρος τῆς ἀληθείας τῶν ἰδεῶν τούτων, τῷ παρεχῶρει ταχέως τὸ ἡμισυ, ἢ ἔτι πλέον. Ἀντιπαραθέσεις τινὲς ἐμπαθεῖς πηγῆς ξένης τῆ ἐπιστήμῃ² συντέλεσαν ἔτι πλέον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ νεωτεριστοῦ. Τὸ Κοινὸν ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ περὶ τὰ ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμασι κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα πεπραγμένα ἐνόμιζεν, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν νέα. Ἐβανέβλεπε δ' εὐχαρίστως ὅ,τι ὑπῆρχεν ἄλλοτε, ἢ γουν βιβλία περὶ φυσικῆς ἱστορίας μὴ περιέχοντα οὐδὲ περιγραφὰς μόνας, οὐδὲ χημείαν, οὐδὲ ἀνατομίαν. Ὁ Δάρβιν ἐπανέφερε τὴν μελέτην τῶν φυτικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἡθῶν τῶν ζῴων τὴν τόσον ἀρεστὴν ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Reaumur, Bonnet, Huber καὶ ἄλλων ἐπιμελῶν παρατηρητῶν. Τὸ Κοινὸν ἠσπάζετο καὶ πάλιν τὴν ἐνότητα ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ὀργανικῶν ὄντων.

Ὁ δὲ τρόπος τοῦ Δάρβιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἦτο ἱκανῶς παράδοξος. Εἶνε καταφανές, ὅτι δὲν ἠγάπα τὰς λογομαχίας. Ἀντὶ ἀποκρίσεων ἐξηκολούθει τὴν πορείαν του. Αὐτῷ, ὅστις δὲν προσέβαλε τὴν θρησκείαν οὐδόλως ἔμελε ν' ἀντιπαραταχθῆ πρὸς τὰς ἰδέας καὶ προλήψεις προσώπων εὐλαβῶν, τὰ ὅποια ἐγνώρισε καὶ ἐξετίμα. Ἦτο ἄρα γε τοῦτο ἀποτέλεσμα αἰσθημάτων ἀρκούντως κοινοῦ εἰς τοὺς ἐπιστήμονας, ἐκείνου δηλαδή ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπερίπταται τοῦ παντός καὶ ὅτι ὀφείλει τις νὰ τὴν κηρύτῃ καὶ μετὰ ἰδίας βλάβης; Ἡ ἴσως ἐσκέπτετο, ὅτι τὰς ἀρχὰς του, μὴ ἐναντιουμένας εἰς τὰς βάσεις πάσης θρησκευτικῆς δοξασίας, ὀφείλον οἱ θεολόγοι νὰ συναρμολογήσωσιν αὐτὰς μετὰ αὐτῶν καὶ μετὰ τῶν πραγμάτων; Διατὶ νὰ μὴ παραδεχθῶσι τὴν ἐξελίξιν τῶν ὄντων, ὅπως παρεδίδξαντο μετὰ τὸν Γαλιλαῖον τὴν περιστροφήν τῆς γῆς καὶ μετὰ τὸν Laplace τὸν διαδοχικὸν σχηματισμὸν τῶν οὐρανίων σωμάτων; Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀλήθειαι αὗται καὶ ἄλλαι προσέτι διεδόθησαν εἰς τὸν κόσμον μέχρι τοῦ ἀπώτατου Σινικοῦ κράτους, καὶ δὲν ἀνέτρεψαν οὔτε τὸν Χριστιανισμὸν, οὔτε τὸν Μωαμεθανισμὸν, οὔτε τὸν Βουδδισμὸν. Ἐκ τῶν ὑστέρων δὲ ἀπεδείχθη, ὅτι ὁ Δάρβιν καλῶς ἐποί-

ησε σιωπῶν καὶ πιστεύων εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ χρόνου. Τῷ 1871 ἐφάνησαν εἰ δύο τόμοι τοῦ «περὶ καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου» συγγραμματος του. Ἡῤῥησαν τότε αἱ κατ' αὐτοῦ κραυγαί, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἄνδρες τινὲς πεφωτισμένοι, λαϊκοὶ τε καὶ ἐκκλησιαστικοὶ, ἀφωσιωμένοι εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας ὑπερήσπιζαν τὸν Δάρβιν, καὶ ἐνδεκα ἔτη μετὰ ταῦτα τελευτήσαντος τοῦ ἐνδόξου φυσιολογοῦ ἐξεφωνήθησαν κηρύγματα ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Παύλου καὶ ἄλλαι τοῦ Λονδίνου ἐκκλησίας πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ὅτι ὁ Δαρβινισμὸς δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν θρησκείαν. Ἡ δὲ κηδεῖα τοῦ Δάρβιν ἐτετέλεθη ἐν τῇ ἀββατεῖα τοῦ Westminster ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀντιδράσεως καὶ μάλιστα τῇ συμπράξει τοῦ ἀγγλικανικοῦ Κλήρου καὶ τῆς ὑψηλῆς ἀριστοκρατείας τοῦ τόπου¹.

[Ἐπταὶ τοῦ τίτλου]

ΠΡΟ ΤΗΣ ΚΑΠΡΕΡΑΣ

[Ἐκ τῶν ὀδοιπορικῶν μου σημειώσεων].

Νοέμβριος 1879.

... Αἰσθημα ἀόριστον συστολῆς καὶ καρδοκίας με εἶχε καταλάβει ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ De Zuli μετ' εὐγενοῦς προθυμίας μοι εἶπεν:

— Ἄν τὸ ἀτυόπλοιοι σταματήσῃ πρὸ τῆς νήσου τῆς Μαγδαληνῆς, θὰ ἐξέλθωμεν καὶ θὰ σὲ παρουσιάσω εἰς τὸν Γέροντα. Εἶσαι Ἕλλην καὶ θὰ εὐχαριστήσῃ νὰ σὲ ἴδῃ, διότι τοὺς ἀγαπᾷ τοὺς Ἕλληνας.

Ἦμεθα ἐν Porto-Tovres, τῷ βορειοτέρῳ λιμένι τῆς Σαρδοῦς, καὶ ἀνεμένομεν, ὅπως ἐπιβιβασθῶμεν, τὸν «Χριστόφορον Κολόμβον» ἀτυόπλοιοι τοῦ Rubattino κομίσσον ἡμᾶς εἰς Λιβόρνον. Ἀπὸ τινῶν μόνων ἡμερῶν ἐγνώριζον τὸν De Zuli, ἀξιωματικὸν τῶν Γαριβαλδινῶν, ἀλλ' ἡ στενοτέρα οἰκειότης μᾶς συνέδεεν ἤδη. Ὁ Γέρον, πρὸς τὸν ὑπισχνεῖτο νὰ με παρουσιάσῃ, ἦν ὁ στρατηγὸς του, ὁ πατήρ του, ὁ θεὸς του: ὁ Γαριβάλδης. Ὁ Γέρον ἔλεγε, καὶ ἀρῆς τοῦ στοργῆς καὶ γλυκύτητος ἀρμονία ἐθώπευε τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπὶ τὰ χεῖλη του καὶ ὅταν ἐπὶ μακρὸν μοι ἐλάλει περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς ἀνῆπτε τὰ ὄμματά του καὶ ἀκράτητον ἤλαυνε τὸν λόγον του διὰ μέσου τῆς μάχης ἢ τῆς θουέλλης, ἐν αἷς αἱ ἀναμνήσεις του ἠκολούθουν τὸν ἦρωα, ὁ Γαριβάλ-

1. Συνιστῶ εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὰς σχέσεις τῆς ἐπιστήμης μετὰ τῆς θρησκείας τὴν ἀνάγνωσιν μικροῦ συγγραμματος τοῦ Dr. Asa Gray, δημοσιευθέντος ἐν Ἀμερικῇ ὑπὸ τὸν τίτλον «Natural Science and religion. New-York 1880». Περιλαμβάνει δύο συνδιαλέξεις τοῦ συγγραφέως γενομένας ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ ἐν Yale Λυκαίου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐκθέτει σαφέστατα τὰ ἐπὶ τῶν νεωτέρων χρόνων ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ ἀνακαλύψεις, τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως καὶ τὰς μετὰ τῶν ζῴων καὶ φυτῶν σχέσεις. Ἡ ἕτερα ἐξετάζει τὸ ζήτημα ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς θρησκείας θεωρούμενον. Σημ. τ. συγγραφ.

1. Πλήρης κατάλογος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δάρβιν μέχρι τοῦ 1877 ἐφύκειται εἰς «W. Preyer, Κάρολος Δάρβιν ὑπὸ Σ. Μηλιαράκη, μετάφρασις ἐκ τοῦ γερμανικοῦ. Ἐν Ἀθήναις, 1880».

Σ. Μ.

2. Ἦγουν θεολόγων κτλ.

Σ. Μ.

δης ἀνεφώνει, ὥστε ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ ἐνείχεται τοῦ τηλεδόλου ἢ τοῦ κεραυνοῦ ἢ βροντῆς, ἢ δ' στρατηγός ἔλεγεν, ἀναπαριστῶν διὰ τοῦ ἀξιωματος τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ τὸ μεγαλεῖον, ἢ δ' Γέρων καὶ πάλιν ἔστεινεν ὡς εἰ τὸ ζῶν ἔτι λείψανον τοιοῦτου ὄντος, τὸ καταβεβλημένον καὶ πλήρες ἀλγηδόνων τοῦ γέροντος σῶμα νὰ μὴ ἡδύνατο πλέον νὰ φέρῃ ἢ τὸ γλυκὺ καὶ μὴ υἱκῆς λατρείας προφερομένου ἐκείνου ὄνομα δ' Γέρων.

*
 Ὅταν τὸ ἀτμόπλοιο ἐπέσχε τὸν πλοῦν τοῦ πρὸ τῆς νήσου τῆς Μαγδαληνῆς, ἀφ' ἧς καθορᾶται ἡ Καπρέρα, τὸ κατέχον με αἰσθημα ἔλαβεν ἔντασιν χαρᾶς συμμίκτου φόβῳ τινὶ ἀνεξηγήτῳ· ἔμελλον νὰ ἴδω τὸν Γαριβάλδην· νὰ θαυμάσω ἐκ τοῦ ἐγγύς τὴν πολὴν ἐκείνην κεφαλήν, πρὸ τῆς ὁποίας μόνος—ἀφοῦ δ' Πατήρ μου δὲν ζῆ πλέον—τὸ μέτωπόν μου δύναται νὰ κύψῃ ἐν σεβασμῷ.

*
 Ἀπέβημεν τοῦ ἀτμοπλοίου καὶ ἐξήλθομεν εἰς τὴν νήσον τῆς Μαγδαληνῆς.

— Ἄγωμεν νὰ ἴδωμεν τὸν Νικόλαον, μοὶ εἶπεν ὁ De Zuli: αὐτὸς θὰ μᾶς εἶπῃ τὰ νέα.

Ὁ Νικόλαος εἶνε ὁ λεμβούχος τοῦ Γαριβάλδου, ὁ συνδέων διὰ τῆς ἐλαφρᾶς τοῦ λέμβου τὴν ἐρημὸν Καπρέραν μετὰ τῆς νήσου τῆς Μαγδαληνῆς.

Ἐφθάσαμεν πρὸ τοῦ ἀπλοῦ οἰκίσκου τοῦ Νικόλαου καὶ προσκληθέντες ὑπὸ γυναικὸς ἰσταμένης ἐπὶ τὸν οὐδὸν τῆς θύρας, εἰσέβημεν ἐν αὐτῷ. Ἡ γυνὴ αὕτη ἦν ἡ μήτηρ τοῦ λεμβούχου.

— Ὁ Νικόλαος, εἶπεν ἡμῖν, μετέβη εἰς Καπρέραν· ἀλλὰ δὲν θὰ βραδύνη νὰ ἐπανέλθῃ· ἀναμείνατέ τον ἐδῶ.

Προσῆνεγκεν ἡμῖν οἶνον καὶ ξηρὰς ὀπώρας. Ἐνὼ περιειραζομένη τὸ δῶμα ἐν ᾧ εὐρισκόμεθα ἦν ἡ αἴθουσα, οὕτως εἶπεῖν, τῆς οἰκίας, συγκειμένης ἐκ δύο δωματίων, καὶ συνάμα ὁ κοιτῶν τοῦ Νικόλαου· ἰσόγειον, εἶχε τὸ ἔδαφος ξύλινον, ὡς ἐθίζεται ἐν Ἑλλάδι· ἀπλοῦστατον καὶ καθαριώτατον δὲν περιεῖχεν ἢ λιτὴν κατάλευκον κλίνην εἰς μίαν τῶν γωνιῶν, καθίσματα τινὰ, μικρὸν τραπέζιον χρησιμεῖον ὡς γραφεῖον καὶ ἐν κιβώτιον· ἐπὶ ἐτέρας τῶν γωνιῶν ἤρειδετο πυροβόλον ὄπλον φέρον καὶ τὴν ξιφολόγην· ἐπὶ τῶν τοίχων μικρὰ πολύχροα πλαίσια περιβάλλοντα φωτογραφίας· μία τούτων, μειζόνων διαστάσεων, ἡ τοῦ Γαριβάλδου μετὰ τῆς ἰδιοχείρου ὑπογραφῆς του, καὶ περὶ αὐτὴν αἱ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του. Ἀπέναντι τοῦ Γαριβαλδέου αὐτοῦ συμπλέγματος, ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τοίχου ἀνήρτητο ἐρυθρὸς χιτῶν παρ' αὐτὸν ἀπλοῦν ξύλινον πλαίσιον περιβάλλον ἐπὶ ὑελίνην ἐπιφάνειαν ἐν ἔγγραφον· ἦν αὐτόγραφον τοῦ Γαριβαλδου πιστοποιοῦν ὅτι ὁ Νικόλαος εἶνε ὁ μόνος καὶ ἀποκλειστικὸς λεμβούχος τοῦ τὰ δίπλωμα τῆς δόξης τοῦ ἀγαθοῦ ναύτου. Μοὶ

ἐφάνη ὡς ναὸς ἰδιόρρυθμος ὁ οἰκίσκος οὗτος, ἐν ᾧ ἐλατρεύετο ἡ θεότης—Γαριβάλδης.

Καὶ ὄντως ἀνὰ πᾶσαν τὴν νήσον, κατοικοῦμένην, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ὑπὸ γέροντων ἀπομάχων καὶ ναυτῶν, ἐν πάσαις ταῖς συμμίλιας, ἐν πάσαις ταῖς βιωτικαῖς ἀπασχολήσεσι τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ἀνακαλύπτει τις θρησκευτικὴν τινα λατρείαν, μέχρι φανατισμοῦ ἐπιτεινομένην, ἢν τὸ αὐτὸ ὄν, ἐμπνέει, ἢ αὐτὴ θεότης ἢ φέροντα τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀνθρώπου.

Ἐκεῖ, ἀπέναντι, πρὸ τῶν βλεμμάτων πάντων, μεμονωμένος, ὑπὸ κυμάτων κατάκλυστος, στεφόμενος αἰετοτε ὑπ' ἀφρῶν μαινομένων, σκυθρωπός, ἐρυθρόμαυρος ὑψοῦται ὁ βράχος ἐφ' οὗ ἀόρατος ἢ θεότης αὐτὴ διαιτᾶται· μυστηριώδης Ὀλυμπος ἐφ' ὃν ἡ φαντασία τῶν νησιωτῶν τούτων θὰ κατίδῃ ἡμέραν τινὰ τὸ φάσμα τοῦ Γαριβαλδὸς ὀρθούμενον ὑπερθεν τῶν νεφελῶν, αἵτινες ἄλλοτε ἀπέκρυπτον τοῖς θνητοῖς τοῦ Διὸς τὸν θρόνον· διότι ἦτο χαμηλός.

— Νὰ ὁ Νικόλαος· ἔρχεται, ἐφώνησεν ἡμῖν αἴφνης ἡ μήτηρ τοῦ λεμβούχου, καὶ διὰ τοῦ ἠνεωγμένου παραθύρου τείνουσα τὸν βραχίονα ἐδείκνυε λέμβον μικρὰν ἀπὸ τῆς παραλίας ἔτι ἀπέχουσαν καὶ πλησίον ἐπιφερομένην. Ὅταν ἐφθασεν εἰς ὀλίγων μόνον ὀργυῶν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς βραχείας καὶ αὐτοσχεδίου προκυμίας, ὁ ἐν αὐτῇ ναύτης δι' ἐνὸς μόνου κινήματος εὐλυγίστως ὀρθωθείς, καὶ ἐνῶ ἡ λέμβος διέγραψε μικρὸν ἐλιγμόν, ἐνεκολπώθη τὸ χαλαρὸν καὶ πτήξαν ἰστίον καὶ δεξιῶς περιστύλιξεν αὐτὸ παρὰ τὴν ἐγκάρσιον ἐπὶ τοῦ ἰστοῦ κεραίαν. Πηδήσας εἶτα ἐπὶ τῆς προκυμίας ἦν ἡ λέμβος ἤγγιζεν ἤδη, καὶ προσδέσας ταύτην διὰ σχοινίου σπεύδων ἐχώρησε πρὸς ἡμᾶς οὓς εἶχεν ἴδει.

Φαίνεται ὅτι ἡ σπουδὴ αὕτη ἦν ἀσυνήθης αὐτῷ, διότι ἡ μήτηρ του ἀπορούσα, ἀνήσυχος ἐξήλθε τῆς οἰκίας εἰς προὔπαντησίν του.

— Τί εἶνε; τὸν ἠρώτησεν μακρόστε ἔτι.

— Ὁ στρατηγός εἶνε ἀδιάθετος· τρέχω νὰ δώσω τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ τῆς Κυρίας Φραντζέσκας διὰ τὸν Μενόττην· ἐπιστρέφω ἀμέσως· προσέθηκεν ἀποτεινόμενος πρὸς ἡμᾶς καὶ χαιρετῶν διὰ τοῦ πιλοῦ του.

Ἡ μήτηρ του εἶχε μείνει ἄφωνος.

— Ἐλα, μοὶ εἶπεν ὁ De Zuli· καὶ ἐξεληθόντες ἠκολουθήσαμεν τὸν ναύτην, σπεύδοντα πρὸς τὸ τηλεγραφεῖον.

— Τί εἶναι; ἠρώτησεν ὁ De Zuli τὸν Νικόλαον, ὅταν οὗτος ἐπιδοὺς τῷ ὑπαλλήλῳ τὸ τηλεγράφημα μετὰ τῶν λέξεων τοῦ στρατηγοῦ ἐστράφη πρὸς ἡμᾶς.

— Ὁ στρατηγὸς ὑποφέρει πολὺ, ὑπολογαγῆ, ἀπῆντησεν ἀναγνωρίζων τὸν φίλον μου—ἡ ἀρθροίτις ἀπὸ πρῶτης βασιανίζει χειρότερον παρ' ἄλλοτε

τὸν στρατηγὸν, καὶ ἐκτὸς τούτου δυνατὸς βῆξ ἐπιτείνει τοὺς πόρους τοῦ ἡ κυρία Φραντσέσκα τηλεγραφεῖ τοῦ Μενόττη νὰ ἔλθῃ εὐθὺς μετὰ τοῦ Albanese, διότι πλέον παντὸς ἄλλου τὴν φοβίζει ὁ βῆξ.

Ἡ κυρία Φραντσέσκα εἶνε ἡ σύζυγος τοῦ Γαριβάλδη, ὁ Μενόττης ὁ πρωτότοκος υἱὸς του, ὁ Albanese ὁ ἰατρός του.

Ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν ὄλοι τῆς νήσου οἱ κάτοικοι ἐγνωρίζον τὴν λυπηρὰν ἀγγελίαν, ἥτις μετὰ τινὰς ὥρας διεβίβητο ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν.

Ἡ ἐπισφαλὴς τοῦ Γαριβάλδη ὑγεία καὶ ἡ προβητικὴ ηλικία του καὶ τὴν ἐλαφροτέραν ἀδιαθεσίαν του ἡ ἐπίτασιν τῶν συνήθων ἀλγηδόνων του καθιστῶσιν ἐπιφοβόν.

Πλείστοι ἐκ τῶν κατοίκων τῆς νήσου μετὰ βραχὺ περιεκύκλουν τὸν Νικόλαον ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ ἀκριβεστέρως εἰδήσεις, ἀνήσυγοι, τεθλιμμένοι, μεγαλοποιῶντες διὰ τοῦ φόβου τῶν τῶν ἀγγεθέντα κίνδυνον.

Μετὰ δύο ὥρας τὸ ἀτυμπλοῖον ἀνεχώρει· εἶχον ἀπολέσει μοναδικὴν εὐκαιρίαν ἵνα ἴδῃ τὸν ἥρωα ὃν ἀείποτε ἐθαύμασα καὶ ἠγάπησα. Ὅταν ὑποφέρῃ ὁ Γαριβάλδης, οὐδὲ τοὺς οἰκειότερους τῶν φίλων του δέχεται. Τοῦτο ἐδεδείχθη ἡμῖν καὶ ὁ κ. Basso, γραμματεὺς τοῦ Στρατηγοῦ, διακείμεν ἔν τῇ νήτῳ τῆς Μαγδαληνῆς, ὃν ἐπεσκέφημεν. Καὶ ὁ De Zuli, εἰ καὶ ἀδημονῶν, ἐδέξθη ν' ἀπέλθῃ μετ' ἐμοῦ· καὶ ἐπεβιάσθημεν ἐκ νέου σιωπηλοὶ, τεθλιμμένοι· ἐπὶ τοῦ «Χριστοφόρου Κολόμβου»

Ἐπὶ τῆς γεφύρας τοῦ ἀτυμπλοῖου ἔμεινα μόνος ἐστραχημένα ἔχων τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Καπρέραν. Ἡ περιφρέσια τῆς νήσου εἶνε μικρὰ καὶ ἀκανόνιστος· ἀπ' οὗ σημεῖου ἔβλεπον αὐτὴν εἶχε σχῆμα πυραμίδος μετὰ βάσεως λίαν πλατείας· ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν εἰς ὕψος τι ἀπὸ τῆς θαλάσσης, φαίνεται ἡ οἰκία τοῦ Γαριβάλδη λευκὴ καὶ μονώροφος· εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπ' αὐτῆς λευκάζει ἐπίσης μικρὰ τις οἰκοδομὴ· εἶνε ἀνεμόμυλος ὃν αὐτὸς ὁ Γαριβάλδης κατεσκευάσεν.

Ἡ νύξ ἐπῆρξετο ἤδη· τὰ μακρόστε διαφανιόμενα ὄρη τῆς Κορσικῆς ἀμυδρότερον διεγράφοντο ἐπὶ τὸν ἀμαυρούμενον ἀέρα· τὸ χρῶμα τῆς θαλάσσης καθίστατο σχεδὸν μέλαν· τὰ περὶ τὴν Καπρέραν θραυόμενα κύματα ἀπεγιγάντων τὰ περιβάλλοντα αὐτὴν λευκὰ ἀφρόεντα κράσπεδα, καὶ ὁ ὄγκος τῆς μέλας μετὰ μεγάλων ἐρυθρῶν κηλίδων, σκυθρωπότερος ὠροῦτο ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἐπὶ τὸν ὀρίζοντα συνεπυκνούντο ἤδη νέφη τινὰ βαρῆα ἐπιφανιόμενα ὡς ἐκ τῆς βαθείας φαιῶς ἡ μάλλον μελαίνης χροιάς τῶν ὁ ἀνεμος ψυχρὸς ἤρξετο ἐκπέμπων ὑποκώφους δξείς γογγυσμούς διὰ μέσου τῶν κεραιῶν καὶ τῶν σχοινίων τοῦ πλοίου. Ἐπὶ

τῆς νήσου τῆς Μαγδαληνῆς ἔλαμπεν ἤδη φανὸς τις ἡ λύχνος ἐδῶ κ' ἐκεῖ ἀπτόμενοι.

Εἶνε μέλαν, σκυθρωπὸν, βαρὺ, τῆς φύσεως τὸ μεγαλεῖον κατὰ τὰ μέρη ταῦτα. Καταστροφὴ τις ὑποχθόνιος, αἰφνιδίως συνέβη μεταδοθεῖσα μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ μέρους τούτου τῆς γῆς. Ἦν ἀνέτρψε καὶ μετέβαλεν ἐν μιᾷ στιγμῇ ἠφιστεῖωδους ὄργασμοῦ, ἀφείσα καταφανῆ τὰ ἴχνη σπασμοῦ τινος ἀκαταλήπτου δυνάμεως εἰς τ' ἀδιάγραπτα ἐκεῖνα, ἀλλόκοτα, ἔξκαλλα οὕτως εἶπειν σχήματα τοσοῦτων νησουδίων καὶ σκοπέλων ἐγκατεσπαρμέναν ἐπὶ θάλασσαν λαβούσαν οἶονεὶ τὸ χρῶμα τῆς ὑποκειμένης στερεᾶς, χρῶμα χαλκοῦ ἰώδους, μετ' ἀντανεκλάσεων βαθέος κυανοῦ καὶ πολλαγοῦ, ἀφωτίστως ἄχρουν, μέλαιναν.

Ἡτένιζον πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Καπρέρας ἀνεμόμυλον καὶ ἀνεμιμησκομένην τοῦ συμβάντος ὅπερ πρὸ ὀλίγων μόνων ἡμερῶν μοὶ ἀφηγεῖτο ἐν Iafari ὁ κ. Barberini, ἀξιώματικὸς Γαριβαλδινὸς οἰκειότατος τῷ στρατηγῷ, καὶ Γενικὸς Μηχανικὸς τῶν σιδηροδρόμων τῆς Σαρδουῆς. Μοὶ ὠμίλει περὶ ἐνὸς συμπατριῶτου μου, ἀνωτέρου ἀξιώματικοῦ τοῦ Γαριβάλδη ἐπίσης καὶ φίλου του, καὶ ἀναφέρων μοὶ συγχρόνως τὸν ἀνεμόμυλον τῆς Καπρέρας, εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου εἶχε βοηθήσει τὸν Στρατηγὸν, ἀνεπὸλει τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ, καθ' ὃ ὁ Ἕλλην ἔσωσε τὴν ζωὴν τοῦ Γαριβάλδη πρὸ τοῦ ἀνεμομύλου.

Τὸν Ἕλληνα αὐτὸν τὸν γνωρίζω· οἱ δὲ Ἰταλοὶ τὸν γνωρίζουσι περισσότερον καὶ καλλίτερον τῶν Ἑλλήνων· ὀνομάζεται Ἡλίας Στεκούλης, ἐκ Σπάρτης· μετέσχεν ὄλων τῶν Γαριβαλδινῶν ἀγώνων, τιμῶν αὐτὸς μόνος τῆς Ἑλλάδος τὸ ὄνομα.

Ἡμέραν τινὰ ὁ Γαριβάλδης μετὰ τοῦ κ. Barberini αὐτοῦ, τοῦ Στεκούλη καὶ ἐτέρου φίλου του ἦν ἀπὴν σχολημένους εἰς ἐπιδιορθώσεις τινὰς τοῦ ἀτυμπλοῖου τῆς Καπρέρας· ὥρατος, δημοκρατικὸν ἀληθῶς, ἡ ἦτο τὸ θέμα τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, οἵτινες συνελθόντες ἐπὶ τὸν βράχον ἐκεῖνον ἵνα βουλευσῶνται περὶ τῶν τυχῶν ἐνὸς λαοῦ, εἰργάζοντο ἐνταυτῷ ὡς οἱ ἀπλούστεροι τῶν ἐργατῶν.—Εἶχον ἐκβάλει τοὺς μυλολίθους ἐκτὸς τῆς οἰκοδομῆς καὶ ὁ Γαριβάλδης μετὰ τῶν δύο ἄλλων κύπτοντες ἐπ' αὐτῶν ἐπεδιώρθουν τὰ ἐν ταῖς κεντρικαῖς ὁπαῖς διαθετιμμένα τεμάχια σιδήρου· ὑπὲρ αὐτοὺς ἐφίστατο βαρεῖα ξυλίνη κλίμαξ, ἀπλῶς ἐρειδομένη ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ μύλου καὶ φέρουσα ἐπὶ τῆς στέγης του· πρὸ αὐτῆς καὶ παρὰ τοὺς ἐργαζομένους κεκυφῶς ἐπ' ἄλλο ἔργον ὁ Στεκούλης. Ἡ Καπρέρα ὑπῆρξεν, ἀείποτε τὸ συντεκμηρίον ὄλων τῶν ἀνέμων, οἵτινες οὐδέποτε καταλείπουσιν αὐτὴν· βιαία πνοὴ ἀνέμου αἴφνης ἐπιπνεύσασα ἐκλόνισε σχεδὸν ἐκ βάθρου τὸν ἀνεμόμυλον καὶ αὐτοστιγμῆι ἀνερπάσασα τὴν ξυλίνην κλίμακα κατέφευγεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Γαριβάλδη καὶ τῶν ἐταί-

ρων του, ἀλλ' ἀκριβῶς τοῦτον ἀπειλοῦσα· ἂν ἐπληττεν αὐτὸν θὰ τὸν συνέτριβεν· ὁ Στεκούλης εἶδε τὸν κίνδυνον· μετὰ θαυμασίας ταχύτητος τείνει τὸν μὲν τῶν βραχιόνων πειρώμενος νὰ ἐπίσχη τὴν καταπίπτουσαν κλίμακα, διὰ τοῦ ἐτέρου ἀπωθεὶ βιαίως τὸν Γαριβάδην, ὃν καταβρίπτει δύο βήματα μακρὰν πρηνῆ κατὰ γῆς. Ὅταν ὤρθωθῃ κατὰπληκτος ἔτι ἐκ τῆς βαρείας πτώσεως καὶ τοῦ συγχρόνου πατάγου καὶ τῶν κραυγῶν τῶν φίλων του, καὶ ἐνόησε τὸ συμβᾶν, ἔτεινε τὴν χεῖρα τῷ Ἑλληνι καὶ μειδιῶν τῷ εἶπεν.

— Εὐχαριστῶ, Στεκούλη, μὰ τί πυγμὴ! καὶ ἔψαυε τὸ μέρος εἰς ὃ εἶχε λάβει αὐτήν.

— Αἱ! καὶ ἡ σκάλα δὲν ἐχοράττει, Στρατηγέ... ἀπήντησεν ὁ Στεκούλης μάτην πειρώμενος νὰ ὑψώσῃ τὸν βραχίονα ὃν μικροῦ δεῖν συνέτριβε τὸ κτύπημα τῆς κλίμακος.

*

Ἀφῆνης ἐν τῶν παραθύρων τῆς οἰκίας τοῦ Γαριβάδῃ ἐφωτίσθη ἦτο τὸ τοῦ κοιτῶνός του. Τὰ βλέμματά μου ἐπισπασθέντα ὑπὸ τῆς λάμπρας ταύτης ἀπέμειναν μετὰ τοῦ νοός μου ἀτενῆ ἐπ' αὐτήν.

ἦτο ἀμυδρὸν τὸ φῶς ἐκεῖνο, ἐξασθενούμενον ὑπὸ τῶν καλυπτόντων ἔσθην τὰς ὕλους λευκῶν παραπετασμάτων· ἀμυδρὸν ὡς ἡ ζωὴ τοῦ Γέροντος τὰς πολιὰς τοῦ ὁποίου τρίχας αἱ ἀκτινές του ἐθώπευον τὴν στιγμὴν ἐκείνην.

Διήλθε πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ πνεύματός μου ὀλόκληρος ἡ Γαριβαδινὴ ἐποποιία· μεγάλη, ὑπεράνθρωπος ἐποποιία, ὁ Ὅμηρος τῆς ὁποίας ἔσται ἴσως ὁ ποιητὴς ὃν προσδοκᾷ ἡ Ἀνθρωπότης. Ὁ πρῶτος Ὅμηρος ἔψαλε τὰς ἐπιδρομὰς λαῶν ἐπὶ λαοὺς καὶ τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα, δι' οὗ οἱ λαοὶ συνδέονται· ἄλλος ἔψαλε τὰς μεταναστεύσεις, τὰς πρώτας κινήσεις τῶν ἀνθρωπίνων ὄγκων· καὶ ἐκαλοῦντο οἱ προσωποποιούντες τὰς ἐποχὰς ἐκείνας ἥρωες Ἀγαμέμνων, Ἀχιλλεὺς, Ὀδυσσεὺς, Αἰνείας. Τίς θὰ ψάλλῃ ἐκεῖνον εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ὁποίου οἱ λαοὶ ὀρθοῦσι τὰς κεφαλὰς ἐλευθέρως διεκδικοῦντες τὴν πατρίδα; Πρὸ τῆς οὐτοπίας τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ἰδοὺ ὁ μέγας καὶ ἐγγὺς σταθμὸς ἐφ' ὃν ὀδεύει ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ τοσοῦτων αἰῶνων καὶ τοσοῦτους ἄλλους διαδραμοῦσα σταθμοὺς ἡ Ἐλευθέρᾳ Πατρίδι· ὁ Γαριβάδης ἐγένετο ἐν τῷ ἡμετέρῳ αἰῶνι ὁ Χριστὸς τοῦ Ἐθνικοῦ τούτου Εὐαγγελίου.

Ἄλλ' ὅπλον του δὲν ὑπῆρξεν ὁ λόγος· ὄχι· διότι τέλος πάντων οἱ λαοὶ σήμερον ἀπέκτησαν καὶ αὐτοὶ μίαν σπάθην ἰδικὴν των.

*

Ὅποῖαι εἰκόνες, ὁποῖαι σκιναὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ! μετὰ πέντε αἰῶνας ἡ Ἱστορία θὰ πὰ ἀποκηρύξῃ, θὰ τὸν ἐκδιώξῃ τῆς παρελθούσης

πραγματικότητος, διότι τοσοῦτον ὑψηλὸς ὀρθοῦται μετὰ τῶν συγχρόνων του ὥστε θὰ νομισθῇ μύθος, πλάσμα τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων...

Οὐδέποτε θὰ ἔλθον αἱ λυρικαὶ ἐνειροπολήσεις· ἀς μοι ἐμπνέει ἡ μεγάλη αὐτὴ μορφή· ὅσω τὸν σπουδάζω, ὅσω τὸν μελετῶ, τοσοῦτον μείζονα τὸν βλέπω... ἢ ἄλλοτε.

*

Τὸ ἀμυδρὸν ἐκεῖνο φῶς, ἐξασθενούμενον εἰσέτι βαθμηδόν, ἐξέλιπεν αἴφνης· τότε μοι ἐφάνη ὅτι ἐπὶ τοῦ καταμέλανος, ζοφεροῦ ὄγκου τῆς Καπρέρας ταχεῖ βήματι διήρχετο, μετὰ βραχὺ ἀφανίζομένη, σκιά τις τιτάνειος· ὁ ἐρυθρὸς τῆς χιτῶν ἀπεσπάτο ἐπὶ τοῦ μαύρου τῆς εἰκόνης βᾶθους βασιανίζων τοὺς κεκνηκότας ὀφθαλμοὺς μου, οἱ ὅποιοι ἐκλείσθησαν. Τὸ ἀτμόπλοιο ἀπὸ μίτος ἐκινεῖτο καὶ εὐρισκόμεθα μακρὰν τῆς Καπρέρας.

Α. Γ. ΗΜΕΙΡΩΤΗΣ

ΑΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΣΤΙΓΜΑΙ

τοῦ Littré.

Ἡ κατ' ἔτος ὑπὸ τοῦ κ. Figuiet ἐκδιδομένη ἐπιστημονικὴ ἐπιθεώρησις (*L'année scientifique* κτλ.), περιέχει τὰς ἐξῆς περὶ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ ἐπιφανοῦς ἱατροῦ καὶ φιλολόγου Littré πληροφορίας, ἀς μεταφέρωμεν ἐνταυθα ὡς λίαν περιέρχουσι ὑπὸ ψυχολογικῆν ἰδίως ἐποψίν.

Ἐὸ πατὴρ τοῦ Littré, ἐμφορούμενος ὑπὸ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, οὐδὲν ἐβάπτισεν ἐκ τῶν τέκνων αὐτοῦ.

Ἐὸ Αἰμίλιος Littré ἐσπούδασεν εἰς τὸ Λύκειον *Louis-le-Grand*, ἐνθα μετ' οὐ πολὺ διεκρίθη. Μετὰ τοῦτο ἤρξατο τὰς ἱατρικὰς σπουδὰς του, ἀλλ' ἠμέλησε νὰ λάβῃ τὸν τίτλον τοῦ διδάκτορος. Ἡ φιλολογία προσέειλκεσεν αὐτὸν μετ' οὐ πολὺ. Ἐγινώριζε τὴν γερμανικὴν, τὴν ἑλληνικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὴν ἀγγλικὴν, τὴν λατινικὴν καὶ τὴν σανσκριτικὴν. Ὁ Littré συνειργάσθη εἰς τὴν ἐφημερίδα «*National*», εἰς τὴν Ἐπιθεώρησιν τῶν δύο Κόσμων, εἰς τὴν Δημοκρατικὴν Ἐπιθεώρησιν, εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῶν σοφῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τὴν «*Revue positiviste*», ἧς ἦτο μετὰ τοῦ κ. Weyrouhoff ὁ κυριώτατος συντάκτης.

Ἄλλ' ὁ Littré, ὅστις δι' ὄλου τοῦ βίου του ἐζησεν ὡς ἐλευθερολογιστὴς (*libre-penseur*), ἐδέχθη τὴν ὑστάτην στιγμὴν παρ' ἰστέως τὸ βάπτισμα καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἀμφοτέρων ἄφρασην.

Ἐπερὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ὁ Littré συνεδέθη διὰ φιλίας μετὰ τοῦ Ἀββάτου Huvelin, πρωτοῦ εἰσῆς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Λυγουστίνου, ὅστις συνήθως ἤρχετο εἰς ἐπίσκεψιν αὐτοῦ πολλάκις τῆς ἐβδομάδος. Τοῦ Ἀββάτου αἱ ἐπισκέψεις ἐγένοντο καθημεριναὶ ἀφ' ὅτου ἡ κατάστασις τοῦ ἀσθενοῦς ἐχειροτέρευεν. Ἀριχθεὶς τὴν 1 Ἰουνίου, τὴν πρωίαν, ὁ Ἀββάτης Huvelin εὗρε τὸν φίλον του εἰς χεῖρονα κατὰστασιν. Ἡ καρδία Littré καὶ